

Janez Rotar

NAJSTAREJŠI DOMAČI ZAPIS IMENA DEŽELE KRANJSKE

Hrvaški glagoljaš pop Martinac z Grobnika je po bitki med hrvaško in turško vojsko na Krbavskem polju leta 1493 prvi opisal ta dogodek, ki je ostal v hrvaški zgodovini globoka travmatična zarez in ki ga je leposlovje zlasti v 19. stoletju nekajkrat obdelalo. Martinčev opis poraza krščanske vojske se je ohranil kot sestavni del obsežnega kodeksa, imenovanega II. novljanski brevijar, nastalega leta 1495, shranjen pa je bil v župnijskem arhivu v Novem Vinodolskem.¹ V opisu bitke je pop Martinac zapisal lepo število osebnih imen in vrsto zanimivih, avtentičnih toponimov, tako da je spis tudi v tem pogledu prava mala zakladnica. Pisec je bil več starocerkvenoslovanskega jezika, v katerega kot temeljnega vključuje izrazne in oblikoslovne prvine žive čakavske govornice. Besedilo je pisano v oglati, enakomerni in nekoliko osebno stilizirani glagolici, prevladujoči hrvaški pisavi teh stoletij.

Na foliji 267, drugi stolpec (f 267 b), je pisec v opisu tragičnega poraza segel tudi v širšo prostorsko sosesčino. V stavkih, prezetih s sočutjem do ljudstva, pobitega v boju ali ugrabljenega in odvedenega v sužnost, je Martinac zapisal tudi ime »dežele kranjske«. Odlomek Martinčevega opisa, prečrkovan v današnje pisavo, se glasi:

I priobizden misliju vsagda bih za rati velike i nemirija, jaže priključise se v vrmena naša, juže dvigoše Turci sući od iščediya Zmaila, sina Agari rabinje, Avramlje, proti vsej vseljenej zemalj. I obujmši vsu Grčiju i Bulgariju, Bosnu i Rabaniju, nalegoše na jazik hrvatski, posilajući zastupi velike; vojvode silne tvorahu brani mnogije s plkom krstjanskim, pobijajući se na poljih i na pasih i na brodih vod. Tčgda že robljahu vse zemlje hrvatske i slovinske do Save i Drave daže do Gore Zaprte, vse že dežele kran'ske daže do mora, robeće i harajuće, i domi božije paleće ognjem i oltari gospodnje razdrušujuće, prestarih že izbijajuće oružijem, junoti že, devi i vdovi, daže i kvekajućija čeda, plk božji, peljajuće v tuze usilija svezani sući železom, prodajući je na tržiščih svojih, jako že skotu običaj jest. I ošće izide baša Rumanije i Vrhbosn'ja i porobiv Posavje pade pod Modrušu. I poče rvati Modrušu, požga že ognjem burge okrstnije i kloštri ošće i crikve gospodnje. Tagda že gospoda hrvatska i bani hrvatski dvigoše vojsku protivu jim, boj zastupni v polji velikem Krbavskom. I tu boriše se braniju velijeju. Tagda že pobeždena bisi čest krstjanska, tčgda že uhitise bana hrvatskoga, ošće živuća, tagda že ubiše knezu Ivana Frankopana, tčgda otpeljaše knezu Mikulu Frankopana, tčgda že ubiše bana jajačkoga. Tagda že padoše krepci vitezi i boritelji slavni v premoženiji jih veri Hristovi /.../ I bisi skrb velija na vseh živućih v stranah sih, jaka že nest bila ot vremene Tatarov i Gotov i Atele nečistivih Let gospodnjih 1493.

Od povednih enot gornjega odlomka se je treba ustaviti vsaj pri naslednjih: »Turci nalegoše na jazik hrvatski.« Pop Martinac je sicer zapisal označujoči sintagmi bani hrvatski, gospoda hrvatska, ni pa v njegovem spisu imena narod, ki kot pojem v pomenu *vulgus*, *plebs*, a še manj *natio* ni obstajal. Na to opozarja tudi raba starega sinonima plk, plk krstjanski, plk B(o)žii, kar je v današnji hrvaščini puk, ljudstvo. Hrvaški pisec konec 15. stoletja pojmuje jezik ljudstva kot prvi znak entitete, prvi znak etnične pripadnosti in samosvojesti. Martinčeva poved »Turci nalegoše na jazik hrvatski« pomeni isto kot »Turki so pregazili hrvaško ljudstvo«, deželo Hrvatov.

¹ Prim. II. Novljanski brevijar. Hrvatskoglagoljski rukopis iz 1495. Zupni arhiv Novi Vinodolski. Fototipsko izdanje. Uvod, bibliografija. Marija Pantelić, Anica Nazor. Staroslavenski institut »Svetozar Ritig«, Zagreb 1977.

² Podatek o tem je prvič naveden v knjigi Trubar in južni Slovani, vendar brez podrobnejšega prikaza besednja; prim.: J. Rotar, Trubar in južni Slovani, Ljubljana 1988, 208—210; isti, Die Nationwerdung der Slowenen und die Reformation. Dr. R. Trofenik, München 1991, 28—29.

Táko izrazito pojmovanje lastnega jezika in njegove signifikativnosti (kakor bi temu dejali danes), pravzaprav identifikacije po jeziku, je pri popu Martincu povezano z okoliščino, da gre za vzajemno materinščino, jezik pisca in ljudstva. Pisec je občutenjsko vezan tako na ljudstvo kot hkrati tudi na njegov jezik, saj je to tudi njegov jezik. Ta osebna občutenjska zveza označuje sploh celotno naravo Martinčevega spisa o Krbavski bitki, naj gre za strahovite poboje in nasilja nad ljudmi in njihovo opisovanje, naj gre za opisovanje usode zaslužjenih in v sužnost odpeljanih. Tak notranji odnos se izraža tudi v naštevanju hrvaških velikašev in njihovih usod, a tudi navajanje toponimov, imen krajev in dežel ter njihovo povezovanje s pojmom jezik hrvatski, je središče, pravzaprav imenovalec vsega spisa, razločujoč s tem lastno pripadnost od drugačne. Lastni jezik in jezik ljudstva kot materinščina, ta zavest je v razmeroma kratkem Martinčevem spisu izpričana tako jasno, da jo lahko primerjamo s podobno zavestjo, podobno predanostjo lastnemu ljudstvu in jeziku, izpričano pol stoletja kasneje pri Primožu Trubarju. Tudi Trubar čuti in spoznava, da je jezik osnovna pripadnostna določnica, ki povezuje ozaveščenega posameznika in ljudstvo. Ker pri Trubarju lahko spremljamo potek tega odnosa polna tri desetletja prek številnih zapisanih izjav, ob čemer je zlasti pomembna njegova misel stalnica, da njegovo ljudstvo govori in razume samo ta jezik in da je ta jezik samo njegova last, torej ljudstva, živečega v velikokrat pri njem naštetih slovenskih deželah, moremo govoriti o specifičnem procesu, ki izraža posamezne stopnje razvijajoče se Trubarjeve uzaveščenosti. Najzgodnejša je gotovo tista, ko govori o svojem jeziku, kakor se govori v rodni Raščici. Njej sledi sintagma, ki ta jezik označuje kot »navadni kmečki jezik«, nato pa se povzpne do pojma »deželni jezik« (Landsprach). Prek teh oznak, čustveno in tudi socialno pripadnostno označujočih, Trubarjev jezik in jezik njegovih »ljubih Slovencev«, proces vodi k izrazu, ki bi imel terminološko vrednost — materinski jezik. Tega izraza pa Trubar, ki sicer navaja tudi ljudsko ime svojega jezika, »slovenščina«, še ne zapiše. Pač pa ga v slovenskem tiskanem besedilu prvič zasledimo pri Trubarjevem učencu Andreju Savincu. Ko je po Trubarjevi smrti za tisk pripravil Trubarjev prevod Lutrove Hišne postile in je zanjo leta 1595 napisal slovenski predgovor, je v njem zapisal tudi termin »materni jezik«, in sicer kot kalkirani prevod nemškega izraza »Muttersprach«.³

V kratkem besedilu popa Martina sicer ne moremo slediti takemu procesu zavesti o lastnem jeziku, očitno pa je naznačena prva stopnja prav v sintagmi »Turci nalegoše na jazik hrvatski«, v kateri je zajeta antropološka in ožja narodnoprpadnostna razsežnost materinščine. Marko Marulić kot avtor prvega hrvaškega umetnega epa Judita (1521) v predgovoru govori o hrvatskem jeziku v smislu materinščine, a ta humanistično izobraženi pisec hrvaških in latinskih del izraza materinski jezik ne pozna oziroma ne zapiše.

Tudi glede obžalovanja usode ljudstva spričo turškega nasilja, poudarjenega v Martinčevem spisu, in pa glede Trubarjevega sočustvovanja z usodo slovenskega ljudstva spričo turškega nasilja, je mogoče odkrivati isti skupni imenovalec — piščevo pripadnost ljudstvu, izpostavljenemu zlu in nasilju. Pri Trubarju je jasno izražena tudi skrb, da bi v sužnost odvedeni ne pozabili svoje vere in svojega jezika, pri čemer bi jim bile knjige v oporo. Splošno znani temi, zadevajoči turško nasilje nad odvedenimi in v sužnost prodanimi, so izpovedovali tudi posamezni letaki, nakazujoči usodo ugrabljenih. Nikakor ni presenetljivo, da Benedikt Kuripešič v svojem popisu poti v Carigrad iz leta 1530 podobno osebno prizadeto poroča o usodi ljudi, ki jih Turki vodijo v sužnost.⁴ Trubar je v tem gotovo zajel najširša področja tostran črte, imenovane *antemurale christianitatis*, ko je večkrat zapisoval sporočila, kakršno je tudi v ob-

³ Prav tam, 276—278; Die Nationwerdung, 73—74.

⁴ B. Kuripešič, Itinerarium, das ist Wegrayss Kün. May. potschafft gen Constantinopel zum dem Türkischen Keiser Soleyman Anno XXX. Wien 1531, ponatis Bochum 1983.

širnem posvetilu kralju Maksimilijanu prvega dela glagolskega Novega testamenta leta 1562: »To ubogo ljudstvo na Kranjskem in na Krasu napadajo kakor Hrvate in Bezjake večkrat v letu Turki in martolozi.«⁵

Za pripadnostno zavest, temelječo na skupnem ljudskem jeziku, materinščini, je že pri Trubarju očitno, da se ne ozira na deželne razmejitve, ampak jih premaguje prav zavest o skupnem jeziku. Trubar je v tem pogledu dal naravnost arhetipsko potrditev, zajeto v deželno-narečni paradigmi, zapisani in objavljeni v slovenskem predgovoru Evangeliju sv. Matevža leta 1555. Nastala je kot posnetek jezikovnega stanja, kakor ga je spoznal in doumel jezikovno in jezikoslovno dojemljivi slovenski reformator. Podoben elementarni posluš je pol stoletja pred Trubarjem izpričal pop Martinac v opisu Krbavske bitke. Tu »jazik hrvatski« pojmuje kot najvišjo prvino, najbolj prepoznavno lastnost, ki poleg verske pripadnosti in hkrati z njo, izražajočo se v tem jeziku z delovanjem hrvaških glagoljašev, povezuje ljudstvo prek deželnih razmejitev in tudi prek stanovskih razlik: pl'k hršstjanski, gospodo hrvatsko in bane hrvatske.

Martinčev stavek »Tčgda že roblahu vse z(e)mle hrvatske i slovinske do Save i Drave, daže do Goré Zaprčte, vse že dežele kran'ske daže do mora robeće i harajuće«, je v zgodovinskem pogledu vsekakor središčnega pomena. In kakor izstopa Martinčevo razločevanje med imenoma »zemlje Hrvatske i Slovin'ske«, ki na severu prve zamejuje Sava, druge pa Drava,⁶ je hkrati tudi očitno, da sta imeni v pridevniški obliki,⁷ povezani z imenom zemlja, in da sta tako oblikovani sintagmi povezani in sta dela celote, k čemur pripomre tudi Martinčevo razločevanje med pojmom dežela in zemlja, ki sta rabljena tu v toponimno poimenovanjski zvezi. Dežele so onkraj »Gore zaprte« (Claudius Mons) in ta ločnica je najbrž Dracimperg, kakor označuje Atlas Minor Gerardi Mercatoris, Amsterdam 1607, oziroma Kozje.⁸

Za nas je vsekakor najpomembnejše dejstvo, da je Martinac z Grobnika zapisal toponim »dežele kranjske daže do mora«. Po dosedanji vednosti je to prvi domači avtentični zapis imena naše dežele, zapisan neposredno po Krbavski bitki leta 1493. Ime »dežela« v 15. in 16. stoletju še ni bilo omejeno le na slovenski jezik in popu Martinu ni zvenelo tuje, ker se je uporabljalo tudi v čakavskem narečju. Izpričano je namreč v pripovednem delu zadrskega pisca Petra Zoranića, v njegovem »arkadijskem romanu« Planine iz leta 1569.⁹

Drugo zanimivo sporočilo opisa popa Martinca je bolj posredne kot neposredne narave. Sklepati namreč smemo, da je vsekakor prihajal v stik z ljud-

⁵ Martolozi so bili v otomanskem imperiju turški najemniki iz krščanskih ljudstev, zlasti na levi strani Une in Drine, in so jih Turki imenovali akindžici. Za plačilo turških oblastnikov in velikašev so vdirali prek Kolpe in Sotle ter Drave. Trubar je o njih zapisal v posvetilu kralju Maksimilijanu v glagolskem Novem testamentu leta 1562: »Duhovniki jim tudi močno, na pogubo njihovih duš prepovedujejo, naj ne hodijo s Turki kristjanov lovit, vendar pa jih mnogi v tem ne slušajo, zlasti mladi, predrzni in tisti, ki imajo posebno veselje za vojskovanje in pridobivanje; razen tega jih pa Turki tudi silijo, da morajo z njimi.« M. Rupel, Slovenski protestantski pisci, 1934, 55. Zanimivo je, da v Srpskem rječniku, 1818, enciklopediji srbstva Vuka St. Karadžića, ni te besede in ne opisa tega zgodovinskega pojava.

⁶ Prav takšno prostorsko in imensko označitev srečujemo pri Trubarju, npr. v predgovoru Novega testamenta poslednji del, l. 1577: »Per našim punmenim so Turki skoraj vso vogrsko, slovensko, kroasko inu druge dežele zatril inu podse spravili.« Rupel, 1934, 142. Isto poimenovanje je na takratnih zemljevidih, npr. J. Sambucus, Ilyricum, Dunaj 1572; A. Ortelii, Theatrum orbis terrarum, Antwerpen, 1570.

⁷ Pridevniške oblike so izraz takratne rabe, ker državne celote niso bile konstituirane. Pridevniške oblike imena etnične ali deželne upravne narave prevladujejo tudi v Kroniki Antona Vramca. Ljubljana 1578, ki opisuje zgodovino hrvaških in sosednjih dežel, pri čemer uporablja vrsto toponimnih imen v pridevniški obliki. A prav v Kroniki Antona Vramca srečujemo tudi vrsto samostalniških poimenovanj, pri čemer izhaja iz ljudske rabe, npr. v opisu leta 1557 »na Zlouenieh«, 1564: »na Szlouenie«, in 1573: »Kmeti na Szlouenieh vztali i zdignulizuze bill proti szuoie Gozpode i Plemenitim ljudem«; deželo je nekajkrat imenoval »Szlouenzki Orzag« /Windischland/, včasih je samostalniško poimenovanje oprl na tuje ime, npr. Stajar (leto 1488). Pri Kranjski je moral ostati pri pridevniškem poimenovanju: »1576 Ono izto leto Gozp. Baikhart Auerspergar, poztaulen be Kranzke zemle all Orzaga kapitan v Lublane.« V Ormožu rojeni slovenski in hrvaški duhovnik (nekaj časa je bil župnik v Brežicah) je dobro poznal te dežele in preteklost tudi iz ljudskega izročila, o čemer priča podobna sintagma kot pri popu Martinu: »401. Atla prvi kral Vogerski ovo vreme posta, mnoge zemle i orsage podese podegna, slovensku zemli i orsag do morja zanie /.../.« — Vramčevi toponimi imajo vrednost avtentičnih zapisov.

⁸ Prim. J. Rotar, Trubar 1988, 210.

⁹ I. Petricioli, Zoranićeve deželje na jednoj suvremenoj karti. Zadarska revija, 16, 1969, 523

stvom oziroma bojevniki iz zagrebške škofije, ki ni bila glagoljaška, v liturgiji ni uporabljala cerkvenoslovanskega jezika, marveč že od ustanovitve latinski, materinščina ljudstva je bila kajkavščina, kot njihovemu »slovinskemu« jeziku — po Martinčevem ikavskem zapisu in »slovenskemu jeziku« po njihovem lastnem poimenovanju — pravijo od ilirizma in od utemeljitve dialektologije dalje, razprostiralo pa se je v spodnjem porečju Kolpe in med Savo pa Dravo. Prihajal pa je pop Martinac tudi v stik z ljudmi in bojevniki iz krajev, ki jih pokriva z izrazom »vse že dežele kranjske daže do mora«, torej s temi onkraj Kolpe in Sotle pa Gore Zaprte, Štajerske, ki jih je povezoval njihov skupni, a Martincu »za silo razumljivi jezik«, kakor bi se reklo s Trubarjevimi besedami. Tako je nanese, da je prvi avtentični zapis imena naše dežele po dose-danji vednosti zapisan v bližnjem hrvaškoglagolskem besedilu, in sicer že pred reformacijo na Slovenskem, pred Trubarjem.

Martinčev opis Krbavske bitke tudi sporoča, da je poimenovanje dežele kranjske že takrat živelo v ljudski rabi in da je presegalo fevdalno in notranje-avstrijsko upravno enoto Kranjsko. Pri sosednjih Hrvatih je postopoma zajemalo Slovence sploh, dobijajoč zlasti z ilirizmom tudi peiorativni prizvok, podobno imenu »Švaba«, kar se je ohranilo do konca 19. stoletja in dlje, nasproti imenu Slovenec, Slovenci.

Seveda pa se je kranjsko ime, ime dežele Kranjske pojavljalo predvsem kot ime ene od slovenskih dežel Notranje Avstrije, poleg Koroške in Štajerske, ki pa sta bili nacionalno dvodelni, kar za Kranjsko ni veljalo. Zato je to ime postajalo sinonim za slovensko deželo in za Slovence. To poimenovanje je značilno za Hrvate tja do konca 19. stoletja in še čez, čeprav so se prebivalci Koroške, Štajerske in Kranjske sami imenovali Slovence, in je od začetka 19. stoletja to ime popolnoma prevladovalo. Trubar pa je uporabljal deželna imena treh dežel ravno zaradi poudarjanja temeljnega slovenskega deleža v njih, tako pa so ravnali tudi slovenski pisci 17. in 18. stoletja.¹⁰

Posebej je treba poudariti, da se iz primerjave Martinčevega spisa in Trubarjevih zapisov odkriva, kako velik pomen so posamezni misleči in učeni ljudje že v 15. in 16. stoletju pripisovali materinščini, njeni identifikacijski, etnično povezovalni in razločevalni vlogi, posebno še tod na slovanskem jugu, kjer je bila jezikovna sorodnost lahko spoznavna. Pri obeh naših avtorjih je očitno, da materinščino, ki zanjo celo terminološkega imena še nimata, razen etničnega, doživljata in pojmujeta z močnim občutenjskim odnosom, kar še posebej izstopa spričo šibke razvitosti diskurzivnega izražanja v materinščini, zaradi česar se je treba zatekati k opisovanju tega prvinskega soodnosa, tega obsega človekovega samozavedanja. Posebej je to značilno za Trubarja, ki je o tej strani lastnega samozavedanja v dobrih treh desetletjih zapisal vrsto karakterističnih formulacij.

O tej strani človekovega samozavedanja moremo govoriti tudi ob popu Martincu z Grobnika, čeprav je za njim ostalo eno samo besedilo. Ko je zapisal »Turci nalegoše na jazik hrvatski«, je izrazil o svoji materinščini nekaj podobnega, kakor je o materinščini Srbov, ki so se vdinjali novi, turški oblasti in s tem ogrozili materinščino Turkov, nekajkrat zapisal Trubar, da je »srbski jezik v Konstantinopolu skoraj zatemnil jezik Turkov«. Tako je slovenski reformator izrazil svojo univerzalno misel o materinščini, lastnem jeziku slehernega ljudstva in s tem njegovi lastnini. Seveda je Trubar s svojo formulacijo tudi sporočil, da so se pripadniki krščanskega ljudstva podali turškemu gospodarju.

Zavedanje mislečih in učenih ljudi v 15. in 16. stoletju o naravi in pomenu lastnega jezika, jezika ljudstva, ki ga kmalu pojmujejo kot materinščina, je nastajalo in se je krepilo v stikih z jeziki drugih ljudstev bolj kot pa ob spoznavanju in rabi latinščine, bukovščine, kakor je zapisal Trubar, in pa grščine,

¹⁰ Prim. J. Rotar, Trubar 1988, 247–266.

torej biblijskih in tako imenovanih mrtvih jezikih. Zavedanje o različnosti jezikov sosednjih in drugih ljudstev, pri Trubarju pa že tudi jasno zaznavanih in upoštevanih antropoloških in kulturno-civilizacijskih lastnosti ter njihovem prepletanju v evropskem prostoru, je vodilo k zavesti o različnosti ljudstev. V protiturški brambi, ki je povezovala sorodne in hkrati različne Slovence in Hrvate, se je zavest o lastni pripadnosti na osnovi jezika krepila. V takih so-rednicah je izpod peresa popa Martinca z Grobnika nastal ne le prvi avtentični zapis imena kranjske dežele, ampak je v Martinčevem spisu mogoče odkrivati odzivanje človeka 15. stoletja na materinščino, na jezik, ki povezuje ljudi, ki govorijo ta jezik prek tedanjih upravnih in zgodovinskih razmejitev. Prav zaradi teh dveh prvin se je zdelo primerno opozoriti na sorodnosti, ki se v elementarnem samozavedanju kažejo med Martincem in Trubarjem.

Summary

THE OLDEST WRITTEN RECORD OF THE NAME »DEŽELA KRANJSKA« (PROVINCE OF CARNIOLA)

Janez Rotar

Description of the battle in the Krbava Field 1493 by Martinac, the Croat priest of the Orthodox Church saying mass in the Croat Church Slavonic rite and using Glagolitic missal, is an integral part of the Novi Vinodolski Breviar II, the Croat manuscript code, written in the Glagolitic alphabet, of the year 1495. The description of the battle is explicitly emotionally imbued, when summing up tragic consequences for Christian population who was either killed or banished into slavery. There is a series of toponyms in the text, but for us, however, is of special importance the written record of the name »dežele kranjske daže do morja« (the Province of Carniola right down to the sea). Further Martinac mentions »zemlje hrvatske i slovinske do Save i Drave« (the Croat and Slovene provinces up to the Sava and Drava rivers) whereby the first referring to the territory up to the Sava river, and the Slovene ones to the territory between Sava and Drava; the people here, however, speak the »kajkavian« dialect. A Slovene Reformational writer of the 16th century calls them the Bezjaks, whereas they themselves call themselves the Slovenes and the language the Slovene. The toponym »dežela kranjska« (Province of Carniola) used by Martinac refers to the inner parts of the countries of Inner Austria, where inhabitants were the Slovenes.

The second important indicative dimension of the text by Martinac can be found in the sentence »Turci nalegoše na jazik hrvatski« (The Turks have overridden the Croat language). It's obvious that Martinac wasn't acquainted with the term »mother tongue«, to him it's the main and the first determinant of ethnical appurtenance. This reflects also in the fact that he was not acquainted with the term »nation« and instead uses the term »jazik hrvatski« (the Croat language), meaning with it the folk (gens, plebs) and therefor using for it the Croat expression pl'k (puk). Martinac's description comprises original and intuitive explanation of the term »historical memory«, comparing the horrors of the battle in the Krbava Field with those by the Tatars, Goths and Attila's Huns invading the Croat territory. Most probably this historical memory was bandied freely around from generation to generation, because there is no evidence of Martinac's having any historical sources attainable.